Despre o structură latină foarte productivă în limbile romanice actuale: „*homo* + adjectiv”

Dana-Luminița TELEOACĂ

1. Observații preliminare

Colaborarea la *Dicționarul de cuvinte și expresii străine* (DICES), realizat în ultimii patru ani la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” (Sectorul de romanistică) – lucrare în cadrul căreia ne-a revenit sarcina redactării termenilor și sintagmelor înregistrate la literele H și O –, ne-a prilejuit constatarea că, deși vocabularul românei actuale se îmbogățește în primul rând și în mod evident cu numeroase anglicisme, nu putem ignora nici locul pe care unele latinisme continuă să îl ocupe în acest context. Astfel, o structură foarte bine reprezentată în româna actuală este „*homo* + adjectiv”. Extinderea cercetării și la alte limbi romanice (franceza și spaniola) ne confirmă existența tendinței pe care am identificat-o în cazul limbii noastre. Corpusul lexical întocmit de noi se bazează în primul rând pe informațiile culese de pe internet și, uneori, pe datele furnizate de dicționare reprezentative ale limbii latine, respectiv ale idiomurilor romanice luate în discuție[1], cu precizarea că multe dintre exemplele pe care ne vom sprijini considerațiile teoretice au intrat în limba română (sau, în orice caz, au început să se utilizeze mai frecvent) îndeosebi după anii ’90. Inventarul celor aproximativ 100 de unități lexicale (sintagme) a fost discutat în trei clase, delimitate în funcție de criteriul etimologic: I. structuri din latina antică (împrumutate ca atare pe cale livrescă); II. structuri care au luat naștere, prin analogie[2] cu cele din prima categorie, într-o perioadă ulterioară, în componența lor intrând *homo* și un adjectiv latin, și III. structuri în care adjectivul reprezintă un pseudolatinism. În lucrarea de față vom prezenta, din rațiuni obiective, numai o parte din rezultatele cercetării noastre; mai

[1] Precizăm că structuri de acest gen sunt consemnate cu totul și cu totul sporadic în sursele lexicografice ale limbii latine, respectiv ale limbilor romanice. Dintre toate dicționarele consultate, Trésor 1981 este singurul care înregistrează un număr relativ mai mare de astfel de structuri. În dicționare ale limbii latine sintagma „*homo* + adjectiv” nu este ilustrată decât de exemplele: *homo adulescens*, *homo servus* și *homo insulsus*, care apar în Guțu 1983, respectiv de *homo doctus* și *homo marinus*, menționate în Gaffiot 2000. Cât privește limba română, DEXI este unicul dicționar care înregistrează mai mult de o structură cu „*homo* + adjectiv”: *homo faber*, *homo oeconomicus* și *homo sapiens*.

[2] Acest element acționează ca un factor coercitiv al libertății de creație atât în plan lingvistic, cât și social, lui atribuindu-i-se un rol important în buna formare, dar și în acceptarea creației respective: „Ce qu’on dénome *analogie* n’est, en définitive, que le respect du schéma, si bien que l’analogie n’est pas créatrice par elle-même, mais constitue une sorte de label de garantie de l’acceptabilité du terme crée”. (Guilbert 1975: 48).

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

exact, vom urmări distribuția structurilor inventariate la nivel romanic, încercând să precizăm gradul de motivare şi de vitalitate a acestora în limbile romanice actuale[3].

În contextul problemei pe care ne propunem să o discutăm, contactul dintre latină şi limbile romanice este, evident, unul de tip cult, livresc, indirect, care a avut loc „pe verticală", în diacronie (Sala 1998: 33 sqq., 285 sq). Limba latină a putut juca rolul de *limbă-sursă*, în virtutea statutului ei de limbă cu o bogată tradiție culturală. De fapt, numai în cazul termenilor incluşi în prima categorie delimitată latina a îndeplinit rolul de *limbă-sursă propriu-zisă*, în celelalte două cazuri ea nefuncționând atât ca *sursă*, cât ca *model*: structurile subordonate acestor două categorii au fost create prin *analogie* cu cele care apar în texte ale unor autori reprezentativi ai Antichității. În realitate, foarte multe dintre faptele de limbă pe care le vom prezenta reflectă *fenomene culturale*, ceea ce concordă cu adevărul de mult recunoscut de specialişti, conform căruia împrumutul lexical este expresia desăvârşită a unei difuziuni culturale[4]. În timp ce apariția unor structuri este rezultatul unui *act monogenetic*, în cazul altor structuri, şi anume al celor create în mod independent în mai multe idiomuri, trebuie să admitem *poligeneza.* O operație de delimitare tranşantă a celor două categorii este dificil de realizat şi, într-o anumită măsură, hazardată. Însă, abordarea structurilor incluse în corpusul nostru nu în mod individual, ci ca *elemente componente ale unei clase etimologice* şi/sau *semantice* ne poate ajuta să realizăm unele disocieri.

O poziție aparte ocupă sintagmele incluse în prima categorie şi care au fost împrumutate ca atare, pe cale livrescă, printr-un act cultural: studiul instituționalizat al limbii şi literaturii latine sau traduceri într-o limbă neolatină ale operelor unor scriitori latini reprezentativi. Sunt situații în care avem a face cu un act de monogeneză: o sintagmă sau alta a fost impusă în latina Antichității prin *opera reprezentativă* a unui anumit autor. În cazul celorlalte două categorii, latina nemaifurnizând propriu-zis o structură concretă, ci exclusiv modelul structural, *limba-sursă* va fi limba operei în care a fost vehiculat pentru prima dată conceptul respectiv, în haină latină. De exemplu, *homo sovieticus** cunoaşte primele ocurențe în pagini de limba rusă (cf. *infra*, **2.3.2**), dar conceptul în formă (pseudo)latină se foloseşte ca atare în foarte multe limbi. Faptul se datorește *caracterului reprezentativ* al operei care l-a creat şi, evident, propagarea dincolo de spațiul geografico-cultural rusesc a fost realizată printr-un *act cultural:* traducerea operei respective într-o serie de limbi. Şi acest caz este ilustrativ pentru *monogeneză.* Afirmațiile de mai sus nu elimină din discuție posibilitatea admiterii existenței unor structuri care au luat naştere efectiv în mod independent, în limbi diferite, care sunt, mai exact, expresie a poligenezei. *Homo electronicus**, *homo interneticus**, *homo*

[3] Cercetarea noastră, mult mai amplă, a discutat pe larg şi următoarele aspecte: 1. marcarea în text a structurii „*homo* + adjectiv" şi alte aspecte ortografice; 2. probleme de morfologie; 3. distribuția în clase lexico-semantice; 4. relații de sinonimie şi de antonimie la nivelul inventarului delimitat; 5. definirea reciproc-relațională a structurilor; 6. glosarea structurilor latine; 7. calcuri în limbile romanice după structurile latine incluse în inventar; 8. structuri „amplificate"; 9. argumente *pro* şi *contra* „umanismului secularizat". Unele dintre aspectele menționate vor figura şi în prezentul articol, însă exclusiv tangențial

[4] „[…] los fenómenos de préstamo léxico van asociados con fenómenos de difusión cultural" (Sala 1998: 232).

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

digitalis ş.a. sunt sintagme care este foarte probabil să fi apărut separat în fiecare limbă. Apartenența la domeniul semantico-onomasiologic [+ informatică] ar putea constitui un argument în acest sens: concepte de genul celor enumerate mai sus nu sunt „mărci" ale unui sistem conceptual particular, individual, nici măcar național, ci ale unui limbaj care tinde spre *universalitate*, anume *limbajul informaticii*, ceea ce nu înseamnă că excludem posibilitatea ca, cel puțin, unele dintre ele să fi fost vehiculate pentru prima dată în pagini de limbă engleză.

2. Distribuția în context romanic

2.1. Structuri din latina antică (sec. IV î.Hr. – sec. V–VI d.Hr.)

Inventarul acestor construcții a fost alcătuit pornind de la dicționare ale limbii latine şi ale limbilor romanice, dar în special de la *Corpusul electronic al autorilor latini*, precum şi de la unele date furnizate de Net. Am inclus aici un număr de 21 de construcții, clasificate şi discutate după cum urmează[5]:

2.1.1. Sintagme care nu apar deloc în cele trei limbi romanice: *homo adulescens*, la Terentius.

2.1.2. Sintagme care nu apar decât în una dintre cele trei limbi: *homo insulsus* „omul mediocru", la Cicero; hapax în pagini de limbă spaniolă.

2.1.3. Sintagme care apar în două limbi: (franceză şi spaniolă): *homo eruditus*, la Cicero, Aulus Gellius, Lactantius; *homo perversus* „omul vicios", „omul eretic", la Cicero şi în V.T., *Proverbele lui Solomon*; *homo servus*, la Terentius; *homo sensualis*, la Marcus Aurelius, iar în latina modernă, la Emanuel Swedenborg.

2.1.4. Sintagme care apar în toate cele trei limbi: a) situație precară în toate cele trei limbi: *homo antiquus*, la Cicero şi la Aulus Gellius; b) slab reprezentate în două dintre limbile considerate**:** franceză şi română: *homo artifex* „omul artizan", la Augustin; *homo doctus* „omul învățat", la Cicero; română şi spaniolă: *homo fragilis*, în V.T., *Cartea lui Iov*, iar în epoca modernă la scriitoarea franceză Annie-Stora-Lamarre; c) slab reprezentate doar în una dintre cele trei limbi: română: *homo amans*, la Cicero; *homo militaris*, la Plautus, Quintilianus, Sallustius Crispus; *homo rationalis*, la Boetius şi în pagini de latină medievală; *homo unius libri* „omul unilateral informat", „cunoscător profund al unui anumit domeniu", „omul unei singure lucrări"; d) (foarte) frecvente în toate cele trei limbi romanice: *homo demens*, la Cicero şi la Seneca; *homo humanus*, concept prezent încă din timpul Republicii romane; în epoca modernă apare la Carl Rogers, unul dintre fondatorii psihologiei umaniste; *homo novus* „om de care nu s-a auzit până la un moment dat şi care capătă un post de mare răspundere", „om ridicat din păturile de jos", „nume nou apărut în publicistica literară", la Cicero, Tacitus, Seneca ş.a.; *homo religiosus*, la Cicero; *homo sacer* „omul religios", „(în regimurile totalitare) corp docil manevrat de suveran", la Sextus Pompeius Festus, în epoca modernă – la filosoful italian Giorgio Agamben; *homo sapiens* „omul matur, instruit", „(în clasificarea făcută de

[5] Precizăm că mențiunile semantice vor figura exclusiv în situațiile mai puțin „transparente" şi în cazurile în care o sintagmă a dezvoltat o polisemie remarcabilă.

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

Linné) om dotat cu gândire, prima specie a regnului animal"; cu prima semnificație, are multe atestări la Cicero; *homo viator* „omul călător, drumeț", „tip de autor sau de personaj a cărui temă/preocupare principală este călătoria"; apare și în texte latine din sec. XIX (cf., de exemplu, *Theologia moralis et dogmatica*, 1832).

2.2. Structuri formate din *homo* + un adjectiv de origine latină

Multe dintre sintagmele pe care le-am inclus în această categorie au apărut chiar în pagini de limbă latină, mai exact în opere redactate integral în limba latină, în timp ce altele au fost vehiculate în lucrări scrise într-o altă limbă decât latina. Am delimitat:

2.2.1. Sintagme care nu apar deloc în cele trei limbi romanice: *homo honoratus* „om deținător de mari posturi; om onorabil", cu o serie de atestări în pagini de limbă latină (sec. XVI, XIX).

2.2.2. Sintagme care nu apar decât într-o singură limbă: română: *homo aedificator* „omul arhitect"; *homo pseudooccidentalis* (cu resemantizarea adj. *occidentalis*); franceză: *homo civilis*; spaniolă: *homo delirans* − apare la Ernest Mayr, biolog evoluționist american; *homo passionalis*; *homo specularis* „omul în oglindă; copie, clonă" (cu resemantizarea adjectivului latin).

2.2.3. Sintagme care apar în două limbi: franceză și română: *homo classicus* „specialist în limbile și în literaturile clasice", „autor reprezentativ pentru un anume curent", „autor care respectă principiile clasicismului", „personaj clasic: generic, schematic, tipizat", „om care crede în suveranitatea rațiunii; spirit cartezian"; franceză și spaniolă: (rarisim) *homo correctus* „autor/personaj care respectă anumite norme specifice spațiului fictiv"; *homo criminalis*, concept care apare la Cesare Lambroso, fondatorul pozitivismului biologic; *homo docens* „omul dotat cu capacitatea de a învăța", atestat în latina medievală la Toma d'Aquino; *homo donator* (econ.) „cel care oferă, dă"; *homo practicus*; (rar) *homo publicus.*

2.2.4. Sintagme care apar în toate cele trei limbi: a) situație precară în toate cele trei limbi: (rar) *homo ironicus*; (rar) *homo italicus*; b) slab reprezentate în două idiomuri: română și spaniolă: *homo germanicus*; română și franceză: *homo theoreticus* „omul care problematizează", apare în pagini de limbă latină, conceptul fiind teoretizat de filosoful și psihologul german Eduard Spranger, 1882; c) slab reprezentate într-o singură limbă: română: *homo alpinus*; *homo digitalis* (cu resemantizarea adjectivului[6]) „om al spațiului virtual al ciberneticii"; *homo divinus* „omul care trăiește într-o continuă și profundă comuniune cu Dumnezeu"; *homo gallicus*, în pagini de limbă latină; *homo hispanicus*; *homo historicus* „omul văzut în diacronie", „istoric"; *homo juridicus* „individul definit prin raportare la o rețea complexă de contracte și legi"; *homo legens* „persoană care face din lectură un stil de viață", dar și „personaj cu existență livrescă, marcată de actul lecturii" (de exemplu, Don Quijote a fost definit drept *homo legens*); *homo materialis*; *homo mediterraneus*; *homo moralis*; *homo urbanus*, concept teoretizat de Jeremy Rifkin,

[6] Cf. lat. *digitalis*, *-e* „de la grosseur d'un doigt" (Guțu 1983; Gaffiot 2000). Evoluția semantică trebuie interpretată prin prisma dezvoltării unei științe moderne, anume informatica.

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

specialist în prospectarea economică şi ştiinţifică; d) (foarte) frecvente în toate cele trei limbi: *homo cogitans*; *homo cosmicus* „explorator al spațiului cosmic”, (cu resemantizare) „stadiu la care s-a ajuns, printr-o evoluție controlată, cu ajutorul ingineriei genetice”; *homo duplex*, concept care apare la Hegel, *Fenomenologia spiritului*; *homo europaeus*, concept pus în circulație de Linné în sec. XVIII şi care trebuie coroborat cu cel modern, preponderent în limbile romanice actuale, şi anume „om care promovează interculturalitatea la nivel european”; cunoaşte o frecvență remarcabilă în toate cele trei limbi, aspect lingvistic aflat în deplină concordanță cu sensul evoluției societății moderne, al cărei produs este aşa-numita „eurogenerație” (cf. zincdeleurope.cafebabel.com/fr/post/2008/05/08/Leurogeneration-:-pourquoi-faire-26k-); *homo faber*, sintagmă teoretizată de filosoful evoluționist Henri Bergson; *homo festivus*, concept dezvoltat de Philippe Muray, scriitor contemporan; *homo fictus*; *homo georgicus* „fosilă descoperită în Georgia şi considerată de specialişti ca descinzând din *homo habilis*”; *homo habilis* „omul îndemânatic, formă incertă, recunoscută numai de unii cercetători a fi trăit acum circa două milioane de ani în Tanzania”, „perioada de sugar”; *homo loquens*, concept vehiculat în (socio)lingvistică; *homo ludens* „om care pune la baza tuturor activităților sale conceptul de ‘joc’ ”, „nespecialist a cărui părere poate fi luată şi în glumă”, „omul în momente de activitate liberă”, sintagmă pusă în circulație de istoricul şi filosoful olandez Johann Huizinga; *homo modernus*; *homo mysticus*; *homo naturalis* „omul în prima etapă a evoluției sale, văzut ca parte componentă a naturii”, apare în pagini de limba latină, la scriitori medievali, de exemplu, la G. Boccaccio; *homo occidentalis*, identificat de multe ori cu *homo americanus** şi opus lui *homo orientalis* şi, în particular, lui *homo sovieticus**; *homo oeconomicus* (cu reinterpretarea semantică a adj. *oeconomicus*[7]), concept teoretizat de M. Flamand, economist contemporan; *homo poeticus*; *homo ridens*, plasat din punct de vedere cronologic după *homo faber*; *homo socialis*, concept pus în circulație de Elton Mayo, psiholog şi sociolog; *homo spiritualis* este, din perspectivă creştină, „omul însufleţit de Duhul Sfânt; omul inspirat”; apare la Martin Luther; *homo symbolicus* „omul ca utilizator al comunicării simbolico-ritualice, specifică mai ales societăților tradiționale”, formulă pusă în circulație de Paul Cassirer şi care îl defineşte în egală măsură şi pe omul contemporan, văzut ca produs al aşa-numitei *economii globale*; *homo universalis*; *homo videns* „omul care defineşte o civilizație a imaginii”, concept teoretizat de sociologul italian Giovanni Sartori.

2.3. Structuri în componența cărora intră *homo* + un pseudolatinism

Pe baza exemplelor înregistrate, putem delimita mai multe situații responsabile de apariția unor pseudolatinisme: 1. trecerea unor adjective cu două terminații în categoria celor cu trei terminații: *digitalus** pentru *digitalis*, *criminalus** pentru *criminalis*; 2. formarea unor false participii prezente de la „verbe-fantomă” în latină: *troglodens**, *televisiens**; 3. crearea unor false participii trecute ale unor verbe latineşti, probabil şi sub influența exercitată de formele de participiu (trecut) din limbile romanice actuale: *con(n)ectus*/connecticus** pentru *con(n)exus*; 4. derivarea unor adjective, pornind de la substantive existente în limba

[7] Cf. lat. *oeconomicus* „bien disposé, bien arrangé, méthodique” (DL-Fr.).

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

latină, dar şi de la formațiile adjectivale corespunzătoare din idiomurile neolatine actuale: *asfalticus**, *utopicus**; 5. adjective pseudolatine, „reconstituite" pornind exclusiv de la forme (adjectivale) neolatine, majoritatea fiind încadrate la categoria adjectivelor cu trei terminații[8]: *egoist(i)us**, *informaticus**, *mediaticus**, *ideologicus** ş.a.; 6. (pseudo)latinizarea unor adjective greceşti: cf. *aestheticus**, „după" gr. *aisthetikos* sau *cynegeticus** – „după" gr. *kynegetikos*; 7. formații deonimice: adjective derivate de la toponime neolatine: cf. *floresiensis** < *Flores*[9]); 8. „latinizarea" (prin ataşarea desinenței *-us*) unor baze nelatineşti, de exemplu, slave sau englezeşti: cf. *roboticus**, *sovieticus**, *turisticus** ş.a.

Corpusul a fost discutat în două subclase:

2.3.1. Sintagme care nu apar decât în una dintre cele trei limbi: (rarisim/hapax): română: *homo criminalus**; *homo folcloricus**; *homo posttotalitarus**; *homo renascentistus**; *homo televisiens** „omul care priveşte mult la televizor"; *homo troglodens** „omul care trăieşte în cavernă", (fig.) „om care duce o viață primitivă; om grosolan, necivilizat"; franceză: *homo cynegeticus** „etapă din evoluția umană caracterizată prin dobândirea deprinderii de a vâna", „humanoid în mişcare", „vânător profesionist".

2.3.2. Sintagme care apar în toate cele trei limbi: a) situație precară în toate cele trei limbi: *homo egoist(i)us**; b) slab reprezentate în două dintre limbile considerate: franceză şi română: *homo utopicus** „prototip al idealistului incurabil", „personaj care ilustrează acest tip uman (de exemplu, Don Quijote)"; română şi spaniolă: *homo digitalus**; c) slab reprezentate doar în una dintre cele trei limbi: spaniolă: *homo balcanicus** „prototip uman care face parte dintr-un cadru mai larg, anume *omul sud-est european*, şi care se caracterizează prin scepticism funciar, adaptabilitate, versatilitate, spirit tranzacțional…"[10], echivalat uneori, în pagini de limbă română, cu *omul bizantin*; română: *homo technologicus**; *homo con(n)ectus** „omul care trăieşte şi munceşte în rețea"; d) (foarte) frecvente în toate cele trei limbi romanice: *homo aestheticus** „artist consecvent concepției ʻartă pentru artă' ", (p. ext.) „iubitor de frumos", „hedonist", „personaj livresc, care trăieşte în şi prin cărți"; *homo americanus** „prototip uman care reprezintă un cumul între tipul asiatic şi cel polinezian, definit în opoziție cu *homo europaeus*, *homo asiaticus*, *homo africanus*", (econ.) „prototip al omului foarte prosper din punct de vedere material, care suferă de ʻsindromul abundenței' ", „persoană care a trăit mai mult timp în America, deprinzând stilul de viață american"; *homo electronicus** „etapă premergătoare erei lui *homo informaticus**"; *homo floresiensis** „hobbit"; *homo ideologicus**, concept dezvoltat de Aleksandr Zinoviev; *homo informaticus**, omul al cărui mediu specific este aşa-numita *infosferă*, un neologism creat (în anii '90) după modelul lui *biosferă*; *homo mediaticus** „persoană care lucrează în mass-media", „persoană care urmăreşte în mod constant informațiile difuzate de mass-media", „om politic care apare frecvent în mass-media"; *homo roboticus**; *homo sentimentalis**, concept care

[8] Este subcategoria cel mai bine reprezentată în corpusul nostru lexical.

[9] *Flores* este denumirea dată acestei „insule a florilor" de către coloniştii portughezi (vezi 6865.blogcindario.com/2007/09/04079-armonia-islamico-cristiana-en-la-isla-de-flores-indonesia.html-28k-).

[10] V. Antoaneta Olteanu, *Homo Balcanicus. Trăsături ale mentalității balcanice*, Bucureşti, Paideia, 2004.

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

apare la scriitorul ceh Milan Kúndera; *homo sociologicus**, concept teoretizat de Frederick Winslow Taylor, inginer şi economist; *homo sovieticus** „omul ca rezultat al spălării totale a creierului, produs al regimului stalinist, opus, din această perspectivă, lui *homo sapiens*", „persoană care suferă de o profundă suspiciune şi de o paranoia antioccidentală", concept teoretizat de foarte mulţi scriitori ruşi, de exemplu, Andrei Platonov, Aleksandr Zinoviev sau Aleksandr Asmolov; *homo turisticus**.

3. Motivare şi vitalitate

Deosebita productivitate a tiparului structural analizat, în limbile romanice actuale, este un fapt cât se poate de evident: felul în care se distribuie corpusul celor aproximativ o sută de unităţi lexicale o demonstrează cu prisosinţă. Întrebarea care se pune însă în acest context este în ce măsură astfel de creaţii reprezintă un fapt de limbă „pozitiv", „firesc", care trebuie acceptat ca atare sau unul condamnabil (în speţă, din perspectiva cultivării unei limbi)? În ce situaţii putem vorbi de o „inflaţie terminologică", de creaţii nejustificate, de-a dreptul „barbare", „de lux"? Ce pledează *pro* şi ce pledează *contra* structurilor latine cu acest tipar? Pentru a răspunde în mod obiectiv la aceste întrebări, vom lua în consideraţie drept criterii relevante, în scopul stabilirii gradului de motivare şi de vitalitate a acestui tip de structuri, criterii invocate deja în numeroase studii tradiţionale (cf. frecvenţa; polisemia)[11], pe care le vom corobora cu unele specifice tipului de analiză întreprins, şi anume: prezenţa/absenţa structurii respective în/din latina Antichităţii; teoretizarea conceptului respectiv în studii de specialitate; capacitatea de a contracta relaţii de antonimie/sinonimie cu structuri de acelaşi gen; coocurenţa unei structuri cu alte construcţii de acelaşi tip şi *definirea relaţională* a acesteia; apartenenţa la unul/mai multe câmpuri semantico-onomasiologice; apariţia unor *structuri amplificate*.

Prezenţa unei structuri în latina Antichităţii „absolvă" sintagma respectivă de „vina" de a se utiliza într-o limbă (romanică) sau alta, cu alte cuvinte, o motivează, cu atât mai mult cu cât conceptul respectiv a continuat să fie vehiculat şi în pagini de latină medievală/modernă. Cât priveşte structurile create mai târziu, anume după perioada *latină antică* (categoriile **2.2** şi **2.3**), o serie de aspecte specifice vor fi evidenţiate în cele ce urmează. Din punct de vedere statistic, mai mult de jumătate, mai exact 71 de structuri din corpusul delimitat apar în toate cele trei limbi romanice. Din acest număr, 42 cunosc o frecvenţă deosebită în română, franceză şi spaniolă. Se desprinde, deci, pe de o parte, ideea unei *distribuţii (relativ) omogene* a acestor structuri în context romanic, pe de altă parte, buna reprezentare a lor, un grad relevant de frecvenţă, aspect definitoriu în stabilirea vitalităţii unei creaţii lexicale. Polisemia multora dintre unităţile lexicale înregistrate – rezultat, adesea, al unei frecvenţe notabile – se reflectă, la rândul ei, în apartenenţa la mai multe domenii semantico-onomasiologice, ca şi în utilizarea structurilor respective nu numai în contexte formale, oficiale, ci şi în situaţii comunicaţionale marcate afectiv, specifice cadrelor informale: *homo aestheticus**, *homo americanus**, *homo classicus*, *homo cosmicus*, *homo duplex*, *homo europaeus*, *homo humanus*, *homo ideologicus**, *homo ludens*, *homo sacer*, *homo sentimentalis**, *homo socialis*, *homo sovieticus**, *homo*

[11] Vezi, de exemplu, Sala 1988; cf. şi Sala 1998: 274.

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

spiritualis, *homo symbolicus*, *homo universalis* ş.a. Un termen utilizat frecvent (şi care se caracterizează prin polisemie) este mai susceptibil de a contracta relații semantice cu alte unități, comparativ cu unul monosemantic, cu un grad de recurență modest. Dintre relațiile de sinonimie frecvent întâlnite în limbile romanice actuale, menționăm: *homo faber – homo aedificator – homo constructor*; *homo cogitans – homo sapiens*; *homo cosmicus – homo simbioticus**; *homo electronicus* – homo informaticus* – homo otiosus*; *homo juridicus – homo legalis* ş.a. *Homo antiquus/homo modernus*, *homo militaris/homo civilis*, *homo religiosus/homo perversus*, *homo oeconomicus/homo donator*, *homo unius libri/homo universalis* sunt doar câteva exemple de perechi antonimice care circulă în limbile romanice actuale. Ca şi în cazul relației de sinonimie, şi în ceea ce priveşte antonimia, se întâmplă adesea ca una şi aceeaşi structură să intre, paralel, în relație cu două sau mai multe sintagme, rezultat al polisemiei acesteia; astfel, *homo naturalis* contractează relații de antonimie cu *homo modernus*, precum şi cu *homo urbanus*, respectiv cu *homo informaticus** şi cu *homo christianus*. *Definirera reciproc-relațională* a unei structuri este un argument al *funcționalității* structurii respective, o dovadă că nu este vorba despre un simplu „mimetism terminologic"; *reciproc-relațional* nu se rezumă la cazurile de sinonimie şi de antonimie, ci priveşte şi o serie de situații în care între două construcții se stabileşte, de exemplu, relația de subordonare/supraordonare „specie – gen": cf. *homo socialis* este definit în relație cu *homo oeconomicus* sau *homo loquens* este văzut ca o subspecie a lui *homo symbolicus*.

Intercalarea unor termeni între *homo* şi adjectivul respectiv sau postpunerea lor construcției în ansamblu pot fi văzute ca un argument al gradului mai mic de sudură al unor astfel de structuri, dar, în egală măsură, constituie aspecte relevante ale *dinamicii lexicale*, percepută şi în sensul *productivității* acestor construcții în limbile actuale. Am numit structurile rezultate în urma unei „intercalări" de acest gen *structuri amplificate*, cu mențiunea că, în primul rând, structurile cu tradiție într-o limbă (frecvent utilizate şi, cel mai adesea, polisematice) au capacitatea de a le genera pe cele dintâi; *homo oeconomicus* este un exemplu relevant în acest sens, cum o demonstrează construcțiile derivate din ea: *homo oeconomicus digitalis*, *homo oeconomicus rationalis* ş.a. Din lista celor 98 de sintagme, mai mult de jumătate sunt definite teoretic în studii de specialitate (de antropologie propriu-zisă, de filosofie, sociologie, economie, informatică, genetică etc.): *homo alpinus*, *homo criminalis*, *homo delirans*, *homo docens*, *homo donator*, *homo duplex*, *homo europaeus*, *homo faber*, *homo festivus*, *homo fictus*, *homo fragilis*, *homo habilis*, *homo humanus*, *homo loquens*, *homo ludens*, *homo sacer*, *homo sapiens*, *homo sensualis*, *homo viator...* Observațiile formulate ne îndreptățesc să conchidem că numărul termenilor susceptibili de „a rămâne pe dinafară", în sensul de a nu putea beneficia nici măcar de un grad minim de justificare a prezenței lor într-o limbă, este destul de mic (cel puțin, în interiorul corpusului supus investigației de noi). Includem în această categorie în special sintagme de la **2.3** ca: *homo criminalus**, *homo digitalus**, *homo egoist(i)us**, *homo folcloricus**, *homo parlamentaricus**, *homo posttotalitarus**, *homo renascentistus**, *homo troglodens** sau *homo utopicus**, creații „de lux" ale vorbitorului de rând, care, necunoscând latina decât „după ureche", „latinizează" într-un mod barbar, în concordanță cu legile minimului

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

efort formal şi logico-semantic. Multe dintre structurile menţionate apar rarisim în limbile romanice actuale (unele, chiar cu statut de hapax[12]), sunt expresia unor creaţii individuale, ele nu au reuşit să găsească o cale de acces în sistem: acestea exprimă, de fapt, pseudoconcepte şi trebuie puse pe seama pedanteriei lingvistice a vorbitorului comun cu veleităţi de intelectual. La fel ar putea fi catalogate şi unele structuri de la categoria **2.2**: sunt sintagme care apar într-o singură limbă romanică sau, cel mult, în două, însă cu o frecvenţă foarte slabă: cf. *homo aedificator*, *homo correctus*, *homo ironicus*, *homo passionalis*, *homo practicus*, *homo publicus*, *homo specularis*. Este vorba de ceea ce Lebreton 1993: 39 numea „găselniţe terminologice", adică acele elemente apte să acopere doar pentru un moment golurile terminologice. În astfel de situaţii, specialiştii vorbesc despre un „mimetism terminologic", puţin funcţional, care constă în importul anarhic (în cazul nostru, în *formarea anarhică după un model străin*, *respectiv latin*) de termeni într-o limbă, având adesea drept rezultat, în plan lingvistic, negarea capacităţii de creare a structurilor tradiţionale ale fiecărei limbi (v. Ploae-Hanganu 1995: 531; cf. şi Stoichiţoiu Ichim 2006a: 35, 55).

O serie de structuri în componenţa cărora intră un fals latinism se găsesc însă într-o altă situaţie decât cea prezentată anterior: cf. *homo americanus**, *homo electronicus**, *homo ideologicus**, *homo sentimentalis**, *homo sovieticus** şi poate chiar *homo roboticus**, respectiv *homo turisticus**. Paradoxal, însă doar la prima vedere, aceşti termeni (şi alţii ca ei) au reuşit să deţină o poziţie solidă în limbile romanice actuale din două motive principale: 1. exprimă noţiuni importante, cele mai multe dintre ele definitorii pentru coordonatele ontologice ale omului contemporan, fiind semnificativă, din perspectiva acestei afirmaţii, catalogarea explicită a structurilor respective drept expresie a „omului nou", a „speciei noi", a „omului viitorului" etc.; 2. conceptele au fost teoretizate în lucrări reprezentative, prin urmare, au reuşit să fie popularizate dincolo de un spaţiu naţional şi chiar de o epocă bine delimitate. Unele se caracterizează prin polisemie (cf. *homo americanus**) şi cele mai multe au devenit membre ale unor perechi antonimice/sinonimice (v. *supra*). Accesul într-o limbă a fost facilitat, uneori, de existenţa unei clase semantice bine precizate în limba modernă respectivă, cum este, de exemplu, clasa antrolopogică propriu-zisă, care denumeşte rase: astfel, *homo americanus** a putut fi discutat *relaţional* cu *homo europeus*, *homo africanus*, *homo asiaticus*... Foarte buna lor reprezentare în toate cele trei limbi romanice este un argument că nu este vorba de fenomene lingvistice accidentale şi efemere. Apelul pe care limbile romanice îl fac în continuare la structurile latineşti, în pofida faptului că ele dispun, într-o serie de cazuri, de o modalitate „neaoşă" de exprimare, este mai mult decât semnificativ, prestigiul modelului latin justificând, în realitate, această stare de lucruri. Este relevant, din acest punct de vedere, fenomenul pe care l-am denumit *pseudoglosare*, anume dublarea în numeroase contexte a unor structuri

[12] Însă hapaxul, acest cuvânt *născut mort*, „le néologisme mort-né", cum se exprimă metaforic Guilbert 1975: 80, are relevanţa sa, mai exact, termenii cu acest statut prezintă interes „comme témoignage d'une possibilité offerte par le système linguistique ou pour caractériser le parti qu'a su en tirer un locuteur, sa personnalité langagière". Cu alte cuvinte, astfel de formaţii au o valoare de „diagnosticare" a tendinţelor dintr-o limbă, la un moment dat (Stoichiţoiu Ichim 2006b: 13).

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

romanice de una latinească, aceasta din urmă menită să autentifice conținutul transmis, să-l facă mai pregnant[13].

În consecință, dacă motivarea acestui tip de construcții este susținută de elemente precum: un model cultural de prestigiu, frecvența, circulația internațională, polisemia, apartenența la unele paradigme semantico-conceptuale etc., productivitatea are în sprijinul ei şi alte aspecte: pe de o parte, structura respectivă oferă o schemă simplă, facilă, la îndemâna oricui, pentru exprimarea unui concept/pseudoconcept, pe de altă parte, construcțiile respective sunt percepute drept construcții „exotice", „distinctive", aspecte aflate în deplină concordanță cu pedanteria lingvistică a vorbitorului obişnuit. Astăzi modelul latin este mai activ ca niciodată, astfel încât nu este exagerat să vorbim despre un *sistem deschis* de generare a unor structuri de acest gen: teoretic, lui *homo* i se poate ataşa orice adjectiv, pentru exprimarea unui concept/pseudoconcept, aşa cum dovedeşte şi asocierea acestuia cu un adjectiv englezesc, asociere generatoare adesea de *structuri caricaturale:* cf. *homo business* sau *homo google/googler*. Aspectul prezentat de noi este o ilustrare a *dinamicii* limbii, fenomen normal şi pozitiv în existența şi evoluția unui idiom şi care nu trebuie înțeles literal-simplist: *limba este dinamică pentru că se schimbă*, ci trebuie interpretat în sensul *naturii* dinamice a limbii, pentru că, aşa cum arăta Coşeriu (apud Guțu-Romalo 2005: 14), „limbajul este o activitate *liberă*, *adică creatoare* [subl.n.] şi 'moare' când încetează să se mai schimbe". Din perspectiva acestei aserțiuni, relevanță au nu numai faptele lingvistice „pozitive" (= care se produc în conformitate cu normele limbii literare), ci şi cele care reprezintă *abateri*, întrucât acestea din urmă valorifică o serie de posibilități oferite de sistem, exprimând, în acelaşi timp, personalitatea lingvistică a unui locutor sau altul.

Bibliografie

A. Izvoare şi lucrări de referință

Corpus al autorilor latini (PHI Workplace 7.0. 11/19/98).

DEXI: Eugenia Dima (coord.), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, ARC, GUNIVAS, 2007.

DL-Fr.: G. Jeanneau, *Dictionnaire latin-français*, versiune electronică: www.prima-elementa.fr/Dico.htm-22k.

Gaffiot 2000: Félix Gaffiot, *Le Grand Gaffiot – Dictionnaire latin – français*, nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert, Paris, Hachette – Livre.

Guțu 1983: G. Guțu, *Dicționar latin-român*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

Trésor 1981: B. Quemada (coord.), *Trésor de la langue française (Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle) (1789–1960)*, Tome neuvième *(g–incarner)*, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique.

B. Literatură secundară

Guilbert 1975: Loius Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Larousse.

[13] Prin urmare, „împrumutul" se realizează şi în condițiile în care limba respectivă dispune de mijloacele formale pentru exprimarea unui concept. Se împrumută, cum spunea Hjelmslev 1966: 90 sq., „par esprit d'imitation": „On n'emprunte pas seulement un mot parce que la chose qu'il désigne n'a pas de désignation autochtone... On emprunte parce que le mot étranger est *plus distingué ou plus joli ou plus amusant ou plus intéressant* [subl.n.]".

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)

Guțu-Romalo 2005: Valeria Guțu-Romalo, *Aspecte ale evoluției limbii române*, Bucureşti, Humanitas.
Hjelmslev 1966: Louis Hjelmslev, *Le langage. Une introduction* [Traduit du danois par Michel Olsen. Préface de A. J. Greimas], Arguments 28, Paris, Les Éditions de Minuit.
Lebreton 1993: Erik Lebreton, *La terminologie pour l'entreprise* (Table ronde: une vieterminologique ou presque, p. 35–44), în *Terminologie & Terminotique. Outils*, *modèles et méthodes* (Actes de la première Université d'Automne en Terminologie), Rennes 2, 21 au 26 septembre 1992, La Maison du Dictionnaire, Paris, p. 25–44.
Olteanu 2004: Antoaneta Olteanu, *Homo Balcanicus. Trăsături ale mentalității balcanice*, Bucureşti, Paideia.
Ploae-Hanganu 1995: Maria Ploae-Hanganu, *Specificul terminologiei ca ştiință în raport cu celelalte ştiințe ale limbajului*, în „Limba română", XLIV, nr. 9–12, p. 529–532.
Sala 1988: Marius Sala, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.
Sala 1998: Marius Sala, *Lenguas en contacto*, Madrid, Editorial Gredos.
Stoichițoiu Ichim 2006a: Adriana Stoichițoiu Ichim, *Aspecte ale influenței engleze în româna actuală*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti.
Stoichițoiu Ichim 2006b: Adriana Stoichițoiu Ichim, *Creativitate lexicală în româna actuală*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti.

En torno a una estructura latina muy productiva en las lenguas románicas actuales: '*homo* + adjetivo'

En el contexto del desarrolllo sin precedente, en la historia de la humanidad, de la época informática y del auge del inglés (como *lingua franca*), asistimos también a la „resurrección" del latín, como lo indica además la expansión de la estructura '*homo* + adjetivo' en los romances actuales. Un estudio comparativo ofrece la oportunidad de una investigación profunda y compleja de la realidad lingüística mencionada, más precisamente, permite destacar los fenómenos auténticos sobre los accidentales o efímeros. Así pues, el inventario constituido de 98 sintagmas es relevante no sólo en lo que concierne la „dinámica" de una lengua, sino también en cuanto a unos hechos lingüísticos sancionables desde la perspectiva de la norma literaria. Las estructuras propiamente dichas latinas (= tomadas en préstamo del latín antiguo) no son muy numerosas, a diferencia de los sintagmas analógicos, que representan la gran mayoría de nuestro corpus, aspecto que sostiene indudablemente la extraordinaria productividad del modelo latino presentado.

Bucureşti, România

BDD-V385 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:05:57 UTC)